

Michał Gradowski – mistrz sztuk wszelakich

DNIA 18 GRUDNIA 2014 ROKU zmarł w wieku 82 lat Michał Gradowski. W środowisku, które w 2. połowie XX wieku w Polsce podjęło straceńczą misję ratowania dziedzictwa polskiej kultury, spustoszonej wojną, a następnie rewolucyjnym zapalem odcięcia jej od historycznych korzeni, Michał Gradowski zajął miejsce wyjątkowe. W szczególny bowiem sposób połączył wiedzę o tradycji I Rzeczypospolitej, talent gawędy, pełnej swady, anegdot i humoru, ze zrozumieniem i docenieniem wartości rzemiosła – umiejętności technologicznych wykonawców przedmiotów codziennego użytku i ich walorów artystycznych. W ciągu 60 lat pracy Michał Gradowski uprawiał stale sześć profesji wymagających zarówno zdolności, jak i przygotowania zawodowego. Był więc historykiem sztuki – badaczem rzemiosła artystycznego, dokumentalistą i konserwatorem zabytków, muzealnikiem – organizatorem wielu wystaw, autorem książek i tekstów popularnonaukowych, redaktorem i wydawcą, w końcu działaczem kultury – inicjatorem i organizatorem instytucji.

Urodził się 12 maja 1932 roku w Warszawie. W Powstaniu Warszawskim walczył w Batalionie KB

„Sokół”; został ranny 8 września 1944 roku. W latach 1952-1957 studiował historię sztuki na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Tematem jego pracy magisterskiej, pisanej pod kierunkiem prof. Władysława Tomkiewicza, był „srebrny” ołtarz w Kaplicy Zygmuntońskiej w katedrze na Wawelu. Swoje zainteresowania zawodowe kształtował w czasie studiów, równocześnie pracując: w Muzeum Narodowym (najpierw jako przewodnik, a następnie w dziale grafiki), w PP PKZ od 1955 do 1958 roku, z kolei w „Desie” jako kierownik salonu antykwarskiego. W tym okresie „czeladnictwa” zyskiwał umiejętności rozpoznawania i oceny zabytków. W latach 1960-1966 pracował ponownie w placówce muzealnej – Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, gdzie – na stanowisku kierownika działu wystaw – zyskał szansę zetknięcia się z bogactwem artefaktów wydobywanych przez archeologów i organizacją nowoczesnej ekspozycji, przygotowywanej wówczas z okazji Millennium. Praca w trzech różnego rodzaju instytucjach, zajmujących się dokumentowaniem i oceną zabytków, ugruntowała w Michale Gradowskim przekonanie, że istnieją grupy

dział, którymi historycy sztuki, skupiający swoją uwagę głównie na malarstwie, rzeźbie i architekturze, zajmują się marginesowo. Od czasu wyboru tematu pracy magisterskiej szczególnie interesowało go złotnictwo. Jednak, aby myśleć o zajęciu się tym działem sztuki, dla prawidłowego rozpoznania i opracowania ogromnego bogactwa zabytkowego srebra w Polsce brakowało podstawowych narzędzi – znajomości dawnej technologii, usystematyzowanej terminologii, a nade wszystko klucza do ustalania proveniencji i datowania zabytków. Miejscem, w którym Michał Gradowski mógł zająć się tworzeniem tych narzędzi, stał się powołany w 1962 roku Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Rozpoczął tam

pracę w 1966 roku, i stamtąd – po 40 latach – odszedł na emeryturę w 2003 roku (ODZ, po połączeniu z OÖZK, przekształcił się rok wcześniej w Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków).

ODZ w 1964 roku wydał był już spis ewidencyjny zabytków architektury i budownictwa, prowadził ewidencję miast, a istotnym zadaniem stała się praca nad ewidencją zabytków ruchomych, znajdujących się głównie w obiektach sakralnych. Michał Gradowski w latach 1966-1972 kierował Działem Wydawnictwa, a w latach 1973-1974 pełnił funkcję wicedyrektora ODZ. Powierzono mu też redakcję kwartalnika „Ochrona Zabytków”, dając możliwość terminowania u prof. Józefa Dutkiewicza, wówczas naczelnego redakcji. Jako wicedyrektor ODZ przyczynił się do uratowania od rozbiórki pałacu Janaszów (Czackich) przy ul. Zielnej w Warszawie.

Jednak jego głównym i najważniejszym miejscem pracy stał się Dział Zabytków Ruchomych, a w nim Pracownia Dokumentacji Specjalistycznej. W dziale zajmowano się ewidencją zabytków ruchomych, szczególnie instrumentów muzycznych (w późniejszym okresie doszedł temat wnętrza kościelnych i tkanin). Ewidencja zabytków złotnictwa była zadaniem najtrudniejszym z uwagi na nieufność włodarzy szaf kościelnych do osób zatrudnionych w instytucjach związanych z administracją rządową. Stała współpraca z zespołem fotografów kierowanym przez Karola Górskiego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu pozwoliła na przełamanie impasu i prace nad dokumentacją tych zabytków

realizowano systematycznie przez następne 30 lat. Ważnym ich elementem były fotografie pozwalające wykryć i dokumentować znaki znajdujące się na wyrobach ze srebra, co umożliwiała identyfikację autorów i warsztatów. Kartoteka złotnictwa szybko stała się bardzo pożyteczna jako broń przed kradzieżami w kościołach. Zidentyfikowano między innymi wystawiony w antykwariacie pacyfikał, który okazał się być „honorarium” dla majstra remontującego kościół. Udało się go odzyskać. Rychło stałymi gośćmi działu stali się przedstawiciele służb kryminalnych, którym ułatwiano identyfikację łupów złodziejskich. Do najbardziej spektakularnych należały srebrne fragmenty trumny i figury św. Wojciecha z katedry w Gnieźnie. Rekonstrukcja wspinałego zabytku, dzieła złotnika z Gdańska, możliwa była tylko dzięki fotograficznej dokumentacji znajdującej się w ODZ.

W 1975 roku ODZ wydał pierwszą książkę Michała Gradowskiego pt. *Technika i technologia w dawnym złotnictwie* (nagrodzoną przez Ministra Kultury i Sztuki), zaś w roku następnym *Słownik terminologiczny wyrobów złotniczych*. Podsumowaniem badań tych dwóch dziedzin stała się książka *Dawne złotnictwo – technika i terminologia* wydana dwukrotnie przez PWN – w 1980 i 1984 roku. Na temat złotnictwa Michał Gradowski opublikował 50 prac, ale najważniejsza z nich to książka *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 1993 (wydania uzupełniane i korygowane: Warszawa 1994, 2001, 2010). Jej dopełnieniem, z terytorialnego punktu

widzenia, jest opracowanie znaków warsztatowych bitych na srebrach wykonywanych na ziemiach północnej Polski wydane wspólnie z wieloletnią współpracownicą (M. Gradowski, A. Kasprzak-Miler, *Złotnicy na ziemiach północnej Polski, cz. 1, Województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie*, Warszawa 2002). Całość zgromadzonej dokumentacji złotnictwa została opublikowana w dwutomowej pracy autorstwa M. Gradowskiego i M. Pielas, *Katalog złotnictwa w zbiorze dokumentacji specjalistycznej Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie*, t. 1-2, Warszawa 2006. Zgodnie z zamysłem dokumentacja złotnictwa stała się niezbędnym źródłem informacji dla wielu historyków sztuki podejmujących tematykę dawnej sztuki złotniczej.

Michał Gradowski napisał wiele artykułów o znakach miejskich i cechach mistrzowskich, przywracając znaczenie badaniom historii cechowania sreber. Interesowała go jednak całe rzemiosło artystyczne i wszelkie wytwory kultury materialnej, ważne dla sfery duchowej – zabytki kultury niematerialnej. Przede wszystkim militaria ściśle związane z ubiorem, mundurem i uzbrojeniem, w tym wszelkie odznaczenia, orderzy i znaki bojowe, biżuteria i przedmioty codziennego użytku – krzesiwa, zapalniczki, papierośnice i cygarniczki, cukiernice, zastawy stołowe, moździerz, instrumenty muzyczne, dalej cały zespół zabytków związanych z *sacrum* – paramenty kościelne, plakiety wotywno i monstrancje. W tym kontekście istotną domeną jego znanstwa stały się heraldyka

i kolekcjonerstwo, tego rodzaju przedmioty przeżywają bowiem swój czas dzięki pasji kolekcjonerów. Wiedzę dzielił się w pracach naukowych i popularnonaukowych. Wspierał od zarania ideę powołania w ODZ czasopisma „Spotkania z Zabytkami”, w którym ukazało się wiele jego publikacji, szczególnie w rubryce *To też są zabytki*. W 1976 roku zainicjował serię wydawniczą słowników terminologicznych zabytków, wydawanych przez ODZ. Był ich redaktorem naukowym. Pierwszy tom sam przygotował (M. Gradowski, *Słownik polskiej terminologii wyrobów złotniczych*, Warszawa 1976), drugi razem z prof. Zdzisławem Żygulskim (M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego*, Warszawa 1982). Do następnych (ukazało się 10 słowników) werbował autorów i wspierał ich pracą swym doświadczeniem.

Michał Gradowski był wspólnym rozmówcą, gromadzącym w pamięci niezliczone opowieści i anegdoty związane z historią zabytków, a jego partnerami w rozmowie byli najwybitniejsi, utytułowani eksperci, autorzy, współautorzy i konsultanci serii słowników – Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, Wojciech Kowalski, Janusz Bogdanowski, Jerzy Gołos, Franciszek Starowieyski, Maria Kałamajska-Saeed, Michał Woźniak, Katarzyna Szczepkowska i wielu innych. Swym doświadczeniem i wiedzą zawsze służył wszystkim zainteresowanym. Z jego inspiracji, i przy jego pomocy, powstało kilkanaście prac magisterskich i kilka doktorskich. W 1973 roku zainicjował pierwszy w Polsce, i jeden z pierwszych na świecie, system komputeryzacji

zasobów dokumentacyjnych zabytków. Realizowany w Dziale Zabytków Ruchomych, kierowanym przez Bolesława Bielawskiego, pozwolił na digitalizację kartoteki ewidencyjnej jeszcze w okresie przed upowszechnieniem się osobistych komputerów oraz posłużył do takiego planowania kompozycji kart ewidencyjnych, wprowadzanych przez ODZ, że można je było w przyszłości wykorzystywać wraz z rozwojem systemów komputerowych.

W życiu Michała Gradowskiego nie istniał podział na obowiązki związane z miejscem zatrudnienia i osobiste zainteresowania. Rezultatem takiej postawy było jego społeczne zaangażowanie podczas tworzenia muzeum złotnictwa w Kazimierzu Dolnym. W latach 70. poznał Jędrzeja Jaworskiego, właściciela kolekcji wyrobów złotniczych, mieszkańca Kazimierza Dolnego, i skłonił go do przekazania jej społeczeństwu jako zaczątku placówki muzealnej, poświęconej artystycznym wyrobom ze srebra. Był to krok do powołania Muzeum Sztuki Złotniczej, oddziału Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym. Przez 23 lata Michał Gradowski (1978-2001) współtworzył muzeum, nakłaniając licznych przyjaciół, artystów i kolekcjonerów, aby wzbogacali zbiór muzealny i eksponowali swoje prace na wystawach czasowych. Był autorem lub współautorem wielu ważnych wystaw, odbywających się regularnie (w latach 1981-2001 było ich 25), popularyzujących dawną i współczesną sztukę złotniczą, a także współautorem katalogów zbiorów (M. Gradowski, A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, *Srebra kultowe i obrzędowe. Katalog zbiorów Muzeum*

Sztuki Złotniczej w Kazimierzu Dolnym, t. 1, Kazimierz Dolny 2008; M. Gradowski, A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, *Srebra stołowe. Katalog zbiorów Muzeum Sztuki Złotniczej w Kazimierzu Dolnym*, t. 2, Kazimierz Dolny 2010). Dzięki jego współpracy ze Stowarzyszeniem Twórców Form Złotniczych muzeum pozyskało w formie darów znaczną liczbę współczesnych wyrobów złotniczych, głównie biżuterii. Muzeum wydawało się trwałym „pomnikiem” pasji złotniczej Michała Gradowskiego, jednak w końcu także przyczyną nieukrywanej zgryzoty. Tworzona przez wiele lat stała siedziba kazimierskiego muzeum, decyzją dyrekcji Muzeum Nadwiślańskiego, zamiast na ekspozycję przeznaczona została na gabinety dyrektorskie.

Współpracownicy, przyjaciele i akolici mistrza sztuki złotniczej odwdzięczyli się mu, w 80. rocznicę urodzin, księgą jubileuszową, wydaną przez Muzeum Pałac w Wilanowie i Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym, pt. *Cale srebro Rzeczypospolitej Panu Michałowi Gradowskiemu ofiarowane*, Warszawa 2012, zawierającą bibliografię (z lat 1956-2011) jego 200 prac (w tym 18 książek) oraz imponującą *Tabula gratulatoria* z nazwiskami 200 przyjaciół z całej Polski.

W uznaniu zasług wojennych i cywilnych Michał Gradowski został odznaczony między innymi: Krzyżem Walecznych, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (2012), srebrnym Medalem Zasłużony Kulturze Gloria Artis (2010), Złotą Odznaką za Opiekę nad Zabytkami (1974). □

Marek Konopka